

1.04 strokovni članek

UDK 069(497 Brdo):7
prejeto: 16. 3. 2004

Silvester Gaberšček

diplomirani etnolog in profesor sociologije, konservatorski svetovalec, državni podsekretar na Ministrstvu za kulturo RS,
Tržaška 223, SI-1000 Ljubljana
czm.slovenia@siol.net

V spomin Muzeju na prostem na Brdu pri Kranju

IZVLEČEK

Od leta 1991 do leta 2003 je živel zamisel o postavitvi Muzeja na prostem za Gorenjsko znotraj protokolarnega območja Brdo pri Kranju, kjer je že od 1980 stala iz Stražišča prenesena sitarska hiša. V ta namen je bil narejen izbor in ustrezna dokumentacija lesene ljudske arhitekture Gorenjske. Najnovejša usmeritve razvoja protokolarnega območja Brdo komunalno opremljen in za "skansen" predviden ograjen prostor namenjajo drugi namembnosti. Mnogim neuspehim poizkusom postavitve tovrstnega Muzeja na prostem, v katerem bi bila predstavljena izginjajoča lesena ljudska arhitektura na Slovenskem, se je žal pridružil še eden.

KLJUČNE BESEDE

Brdo pri Kranju, muzej na prostem, skansen

SUMMARY

IN MEMORY OF THE OPEN-AIR MUSEUM AT BRDO NEAR KRANJ

From 1991 to 2003 lived the idea of setting up an open-air museum for Carniola within the protocol area of Brdo near Kranj, where a sieve makers' house, transported from Stražiše, was standing since 1980. A selection and appropriate documentation of wooden folk architecture of Carniola was for that purpose carried out. Recent directions of the development of the protocol area of Brdo, intend the fenced, for "skansen" expected area, for other purposes. Unfortunately, one other in the many unsuccessful attempts to establish an open-air museum, where the extinguishing wood folk architecture of Slovenia would be presented.

KEY WORDS

Brdo at Kranj, open-air museum, skansen

Povabilo za krajši zapis v ta zbornik o usodi "Muzeja na prostem na Brdu pri Kranju" sem sprejel z velikim obotavljanjem. V spominu je ponovno oživel stavek, ki mi ga je pred dobrimi petnajstimi leti povedal izkušen sodelavec na kranjskem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine: "Pomembno je, da se vse te hiše izmeri, izriše in dokumentira; tako bo ostal za prihodnje rodove skansen vsaj na papirju."¹ Priznati moram, da sem se dolgo boril proti takšni usodi "muzeja na prostem" in da sem vse do lanskega leta gojil tiho upanje, da bo nekega dne le zrastel Muzej na prostem za Gorenjsko na izbranem prostoru znotraj "Brdskega kompleksa", ki je bil pred leti za ta namen določen in že ograjen.

V preteklem letu je bila v "tihem" dogovoru med najodgovornejšimi s strani upravljalca zemljišča in visokimi predstavniki tistih, ki jim je skrb za našo dediščino zaupana, izrečena dokončna usoda zastavljenega projekta: "... zato takega muzeja na Brdu ne bo!"²

V stari ovojnici sem našel na porumenelih listih neobjavljen sestavek iz začetka devetdesetih let, ki govori o usodi desetletnih prizadevanj za postavitev "Slovenskega muzeja na prostem", ki se vzpodbudno začinja z verzom Gregorčičeve pesmi "Kmetški hiši"; danes pa ima to isto besedilo značaj nekrologa.

Za lažje razumevanje razlogov in utemeljitev, zakaj je bila zamisel o Muzeju na prostem tako pomembna, in za celovitejši pregled poizkusov njegove postavitve v preteklosti, je v poševnem tisku prepis omenjenega sestavka.

Desetletja prizadevanj za skansen

*Mogočna nisi, ne prostrana
in stavil te umetnik ni,
Bolj kot bogata si uborna
Preprosta selska hiša ti.*

Simon Gregorčič

Domača hiša je bila v preteklosti prostor vsemu pomembnejšemu dogajanju iz ljudskega življenja, zato se v njej zrcalijo mnoge specifične plasti duhovnega, materialnega in socialnega življenja. V tem je tudi razlog, da je bila v tistem času pogosto pojmovana kot nekaj svetega. Za razliko od drugih narodov, se je med Slovenci pojavilo študijsko zanimanje zanjo dokaj pozno.

Zgodovinskimi virom in mnogim posameznim piscem (kot npr P. Santoninu, J. V. Valvazorju, T. Linhartu in drugim) bi naredili krivico, če bi za-

nikali posamezne tekste ali celo risbe hiš v preteklih stoletjih, vendar so to nesistematični in posamezni primeri.

Pod vplivom romantike se je hiši v celovitejšem smislu posvetil M. Murko. Slovenska hiša pa je v tem času postala zanimiva tudi za nekatere tuje raziskovalce (Rus A. Haruzin – Krestjaniin Avstrijskoj Krainji i ego postrojki, Materiali po istorij razvitja slavjanskih žilišč Slovinca Verhnjej Krainji 1902 ali pa Čeh V. Dvorsky s svojima Šitudijama o Trenti in Bohinskem siedelnem typu.), tako se je posameznim tipom ljudske arhitekture pričelo posvečati čedalje več domačih in tujih strokovnjakov. Med zelo obetavne in strokovno usposobljene, ki pa je na žalost prezgodaj umrl, vsekakor sodi S. Vurnik s svojo študijo o Alpski hiši v Etnologu št. IV.

Pred dr. R. Ložarjem, ki je pripravil prvi celoviti pregled vse dotedanje strokovne literature o stavbarstvu (Narodopisje Slovencev, 1944) in jo sistematično obravnava, velja omeniti še prispevke F. Kotnika. Po drugi svetovni vojni sta poleg F. Baša poglobljeno in sistematično proučevala kmečki dom – hišo še dr. V. Novak, profesor etnologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in dr. B. Orel, direktor Slovenskega etnografskega muzeja in vodja oddelka za spomeniško varstvo. Slednji je podal še vedno aktualna in vodilna teoretična izhodišča za varovanje in ohranjanje ljudske arhitekture. Njegov programski sestavek "Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji" (SE št. 6-7, leta 1954), v katerem je dal teoretični in kritični očrt stanja, še danes velja kot "magna carta" v spomeniški stroki. Z novimi teoretičnimi pristopi je istočasno nakazal obvezni nacionalni program varovanja čedalje bolj ogrožene ljudske arhitekture.

Kulturni spomenik nas mora zmerom spominjati nečesa pomembnega iz naše kulturne preteklosti. V tem vidimo njegov glavni pomen. Etnografski spomeniki nas spominjajo preteklih tvorb naše ljudske kulture, oni so vidna znamenja ustvarjalnosti našega ljudstva v preteklih stoletjih. Naše ljudske stavbe veljajo za etnografske spomenike, ker nam pričajo o našem ljudskem stavbarstvu, o prebivališču in gospodarski dejavnosti našega kmečkega človeka v preteklosti. Take in podobne načelne resnice pa so za spomeniško varstveno prakso presplošne oznake. Potrebno bi bilo vedeti o ljudski stavbi kot spomeniku kaj več stvarnejšega v posameznostih.

Podrobneje bi naslednji elementi odločali o spomeniškem značaju ljudskih stavb: 1. geografska lega nepremičnega etnografskega objekta (doma, hiše, itd); 2. hiša ali gospodarska stavba je po tehnični in oblikovni izgradnji značilen primer našega ljudskega stavbarstva v preteklih stoletjih; 3. ljudska stavba je važen člen v zgodovinskem razvoju ljudskega stavbarstva; 4. stavba predstavlja

¹ Iz strokovnega pogovora z V. Knificem na ZVNKD v Kranju leta 1990.

² Ustni komentar na Programske zasnove razvoja Brda, ki jih je pripravil M. Potočnik.

Žeje pri Gorjuši št. 4, "Pri Pengre" (foto: Silvester Gaberšček)

pokrajinski tip hiše ali gospodarske stavbe iz določenega časa; 5. hiša tvori skupno z gospodarskimi stavbami posebno obliko domačije; 6. nepremični etnografski objekti nam kažejo bivališče in gospodarske stavbe določene družbeno – gospodarske skupnosti na vasi; 7. hiša ima v svoji notranjščini ohranjene sestavne dele, posamezne prostore, ki so značilni za določen pokrajinski hišni tip; 8. notranji prostori hiše ali gospodarske stavbe so opremljeni z ustreznim inventarjem; 9. razni sestavni deli zunaj ali znotraj stavbe kažejo lepe primere ljudsko-umetniške ustvarjalnosti v preteklih stoletjih, med drugim tudi vplive stilne arhitekture na domače stavbarstvo."

V okvir sistemske obravnave in zaščite je B. Orel želel vključiti prav vse sestavine ljudske arhitekture kot npr.: hlev, skedenj ali pod, kašča, svinjak, sušilnica, čebelnjak, koruznjak, vodnjak, kozolec, kolarnica, kovačnica, mlin itd. Prav tako stavbe, ki so navadno od domačije oddaljene: vinski hram ali zidanice, pristave, planinski stanovi, seniki, zaklonišča, oglarske kočice, razne kolibe in preproste stavbice, pletene iz slame, kanele, paluda ali koruznice. Obravnaval je tudi vse zvrsti ograj, brvi, mostove, prav tako objekte določene trške ali mestne arhitekture (podružne cerkvice, znamenja in kapelice.

Ob zgodovinskem in geografskem pristopu obravnave hiš, namreč le te je B. Orel po svoji tipiki razvrstil na 5 osnovnih tipov (za razliko od R. Ložarja, ki jih razvršča v 6 sklopov; sicer pa se število tipov vse do danes ni poenotilo, lahko govo-

rimo o več skupinah in podskupinah, nekateri jih opredeljujejo geografsko, drugi dialektološko, zopet drugi v skladu z zemljevidom flore itd.). Še za nekaj je Orel pomemben, namreč opozarja še na nujnost vključitve v proučevanje tudi družbeno-gospodarski moment ljudskega življenja. Namreč t.i. spomeniško varstvo se je začelo ukvarjati z etnologijo šele leta 1948, ko se je pokrajina pričela temeljito spreminjati. V svojem spisu navaja, da bodo nekateri hišni tipi in njihove variante kmalu povsem izginile, saj so mnoge hiše že takrat izginile iz naših vasi. Prav zaradi tega je bilo stališče, da bi bilo dobro zavarovati in ohraniti kar se da največ etnoloških spomenikov. A je kmalu uvidel, da je realizacija tega projekta izredno težka. V istem sestavku pravi: "Brž, ko se začnemo ukvarjati s praktičnimi vprašanji varstva etnoloških nepremičnih spomenikov na terenu, takoj spoznamo, da je ugotavljanje etn. spomenikov v zvezi s potrebo po njih varstvu eno vprašanje, praktična izvedba varstva pa bistveno drugo vprašanje. Predvsem je treba razumeti, da na terenu nikakor ne moremo zavarovati vsevprek, kar je starega in etnografsko pomembnega, ker bi sicer zavirali napredek naših vasi v stavbnem pogledu.", zato je Orel ponudil rešitev, da se v vsakem etnološko zaokroženem predelu zavaruje pokrajinski tip hiš v enem primeru, kjer se izbere tiste hiše, ki imajo ustrezno ohranjeno tudi notranjo opremo, in da se ob hišah zavarujejo tudi gospodarske stavbe. Iz te pobude je nastal t.i. Orlov seznam 80-ih najpomembnejših objektov, ki pa se žal ni ohranil.

Vrhpolje pri Moravčah, nekdanje "Korlnovo gospodarsko poslopje" (foto: Silvester Gaberšček)

V tem istem programskem spisu Orel razmišlja, kako je pri varstvu nepremičnih etnoloških spomenikov potrebno računati z dejstvom, da so prav te zavarovane ljudske stavbe večidel živi etnološki predmeti s stalno možnostjo razvoja in spreminjanja. Vsekakor je to vprašanje jedro problematike varstva ljudske arhitekture. Pred to stvarnostjo sprememb, ki jih nosi življenje, se stroka pogosto znajde nemočna, zato je prisiljena v razmišljanje o muzejskem načinu varovanja in ohranjanja zavarovanih ljudskih stavb. To je prvo strokovno razmišljanje o nujnosti in umestnosti muzeja ljudske arhitekture na prostem v slovenski strokovni literaturi.

Pred vojno je leta 1938 pobudo za tovrsten muzej dal F. Kotnik (kar sovpada s pobudami za etnopark pri Gospe Sveti), a je tudi zaradi premajhne odmevnosti in strokovne nedorečenosti zamisel propadla.

Tokrat se je projektu z vso vnemo posvetil B. Orel. S svojimi ekipami je prekržaril vso Slovenijo. Iskal je primerno lokacijo za tovrsten muzej, sprva pri Čadu pod Rožnikom pri Ljubljani, nato pri Podsmreki na Dolenjskem. Prvotno zamisel o vse-slovenskem skansnu je zaradi izjemne raznolikosti arhitekture opustil in se pričel ogrevati za več regionalnih Muzejev na prostem.

Do večjega miselnega premika je prišlo leta 1957 ob znanstveni potrditvi umestnosti muzeja na prostem – skanska kot takega v Parizu. Prišlo je do nepričakovane reakcije, saj se je v 60-ih letih na slovenskih tleh nenadoma pojavilo cca. 10 manjših

skansnov s približno 30 prestavljenimi objekti, vendar so zaradi ustrezne strokovne nedorečenosti in nezadostne predhodne pripravljenosti povečini vsi že v zametkih zamrli.

Po Orlovi prezgodnji smrti smo Slovenci izgubili idejnega vodjo in izrednega strokovnjaka. Nastopilo je dolgo mrtvilo, ki ga je v 70-ih letih še dodatno obremenila ideološka usmeritev takratne Jugoslavije, ki je želela izoblikovati novo "enotno jugoslovansko nacijo" proletarcev; zato je bilo vse, kar je govorilo o narodovi identiteti, načrtno ovirano in namenjeno umiranju.

Sledila so strokovna razhajanja tudi znotraj stroke, kar je svoj epilog dobilo 1981. na posvetovanju na to temo na SAZU-ju v Ljubljani, stroka se je v bistvu razdelila na dvoje; na vedno številnejše zagovornike te ideje med etnologi – konservatorji znotraj spomeniške službe in nasprotnike te ideje med etnologi – muzealci in deloma tudi katedro za etnologijo pri ljubljanski univerzi. Dejansko je v javnosti prevladalo negativno mnenje, s katerim se deloma otepamo še danes, in le po nekakšnem čudežu je prišlo v tem vmesnem času do realizacije prenosa sitarske hiše v Stražišču pri Kranju.

Stanje na terenu je postalo alarmantno, zlasti za leseno arhitekturo. Neopazno je na pobudo nekaj krajanov in s strokovnim sodelovanjem ZVNKD v Celju pod vodstvom konservatorja Vita Hazlerja vzniknil majhen in prikupen Muzej na prostem Rogatec in s tem zaobšel omenjena odklonilna stališča.

Zg. Bela št. 35, "Marinčkova" domačija (foto: Silvester Gaberšček)

Dejstvo, da se je ob začetku vsakega desetletja ponovno v strokovnih krogih obudila zamisel o skansnu, je postala nenapisana zakonitost. Vse bolj kritično stanje na terenu je ponovno združilo etnologe iz spomeniške in muzejske službe, tako da so skupaj začeli biti plat zvona za muzejsko rešitev le še skromnih ostankov nekdanje bogate lesene dediščine. Skansen se je žal pokazal za večino lesenih objektov kot edini še možen način ohranitve tovrstne arhitekture.

Demosova slovenska vlade je razumela nacionalni pomen tega projekta, zato ga je podprla z vključitvijo v program državnega proračuna; s tem se je Država Slovenija tudi formalno opredelila do projekta Muzejev na prostem.

Pri Republiškem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine je bila ustanovljena ekspertna skupina s strokovnjaki iz vseh pristojnih Zavodov za varstvo dediščine z nalogo, da pripravi Projekt mreže muzejev na prostem. S svojim bogatim znanjem so skupini ves čas stali ob strani: dr. Ivan Sedej iz Slovenskega etnografskega muzeja, dr. Tone Cevc iz Oddelka za slovensko narodopisje na SAZU-ju, prof. dr. Peter Fister iz Fakultete za arhitekturo. Izjemno moralno in strokovno, skoraj očetovsko, podporo so s svojimi bogatimi izkušnjami nudili: prof. dr. Oskar Moser in prof. Franc Koschir iz Celovca, prof. dr. Viktor Pettler iz Gradca ter dr. Curt Konrad iz Salzburga.

V ponatisu članka: "Muzej na prostem na Brdu pri Kranju", ki je bil objavljen v Glasniku slo-

venskega etnološkega društva leta 1992, je v strnjeni obliki predstavljena zgodovina zamisli in nastanka strokovne zasnove "muzeja na prostem za Gorenjsko" s seznamom izbranih stavb, predvidenih za prenos v nastajajoči Muzej na prostem na Brdu pri Kranju.

Prizadevanja za postavitve tovrstnega muzeja na Gorenjskem imajo dolgo zgodovino. Še preden je bil ustanovljen kranjski Zavod za spomeniško varstvo (1963), se je že razmišljalo o postavitvi skansena na Bledu (1955). Resnejša prizadevanja za postavitve takšnega muzeja v bližini šempetrskega gradu v Stražišču pri Kranju so bila konkretizacija posveta o slovenskih muzejih na prostem na SAZU v Ljubljani 1981. Zaradi gradnje krožne ceste na Tominčevi ulici v Kranju je bilo potrebno odstraniti cca 200 let staro leseno sitarsko hišo. Prišlo je do prenosa omenjene hiše na travnik med Šempetrsko graščino in grajsko kapelo. Leta 1982 je bila hiška prenesena. Ob tej priložnosti je bil v Kranju strokovni posvet, na katerem je bil predstavljen idejni projekt tega skansna, na katerega naj bi prenesli še eno sitarsko hišo iz Stražišča št. 50.

Do realizacije tega projekta ni prišlo, tako je projekt zamrl, obenem pa tudi razne kulturne dejavnosti, ki so se občasno dogajale v "sitarki".

Misel o nujnosti vseslovenskega skansna se je približno vsako desetletje znova pojavila v zvezi z novo možno lokacijo. Ker pa se je vedno zatikalo pri konkretni pridobitvi zemljišča, za čemer se je

Srednja Bela, nekdanja "Mežnarija" (foto: Silvester Gaberšček)

do nedavnega skrivalo ideološko nasprotovanje postavitvi česarkoli, kar bi poudarjalo narodno kulturo in s tem vzbujalo pretirano zavest o "pripadnosti" temu narodu.

Leta 1986 se je ob spomeniški akciji pri gradu Krumperk pri Ihanu pokazala idealna lokacija za postavitev osrednjega slovenskega muzeja na prostem. Več dejavnikov je govorilo v prid take odločitve. Sama občina Domžale se je za ta projekt zelo ogrela, saj na njenem ozemlju ni ničesar monumentalnega in s tem projektom bi pridobila nacionalno institucijo. Lega je bila enkratna. Na cca 120 ha družbenega zemljišča, ki se razprostira med renesančno graščino in taborsko cerkvijo na drugi strani; skratka idealna slovenska krajina, ki bi zaradi razgibanosti terena prenesla vse tipe ljudske arhitekture. Prenesti se je nameravalo cca 60 lesenih objektov iz vse Slovenije. V začetku leta 1990 pa je prišla graščina Krumperk skupaj z zemljišči v preliminarno pogodbo z ameriškim poslovnežem, ki bi celoten kompleks uredil za visoki turizem zaprtega tipa.

Morda je bilo po srečnem naključju istega leta v Rožnavu pod Radhošem na Moravskem 14. evropsko posvetovanje o muzejih na prostem, kjer je prevladalo spoznanje, da so strokovno bolj umestni regionalni muzeji na prostem, in tako je zamisel o vseslovenskem muzeju na prostem, odstopila mesto predlogu o mreži tovrstnih muzejev.

Vsak Zavod je predlagal več možnih lokacij, ki so bile posredovane komisiji pri RZVNKD v Ljubljani.

Na območju Gorenjske smo iskali več variant. Sama občina Domžale ne bi rada zapravila možnosti, da bi bila gostitelj takemu muzeju, vendar vse predlagane lokacije niso ustrezale. Možne lokacije miniaturnih muzejev na prostem, ki bi prenesle kvečjemu predstavitev do največ treh domačij, so bile možne na območju Volčjega potoka ter v Spodnji Radovni ob opuščeni fužinah.

Mimo vsakega natečaja in strokovne presoje stroke je v začetku 80-ih let znotraj kompleksa Brdo zrasel mini skansen. Projekte zanj je izdelal dr. Peter Fister. Glede na tedanjo funkcijo Brda se o tem ni govorilo, tako da je za to vedelo le nekaj ljudi; tudi v strokovnih objavah se o tem ni smelo pisati. V začetku letošnjega leta, ko se je začel pripravljati javni natečaj za celoten kompleks Brdo in ko je ZVNKD v Kranju moral pripraviti strokovne podlage natečaja, smo presenečeni odkrili že deloma postavljen skansen na izredni lokaciji z urejeno infrastrukturo.

Zamisel je bila posredovana koordinatorju prof. Petru Gabrijelčiču, ki je v realizaciji regionalnega skanska videl prednost in obogatitev ponudbe kompleksa Brdo.

Na Zavodu je bil izdelan predlog za prenos 20-ih lesenih objektov s področja Gorenjske. V okviru

Grad pri Cerkljah št. 21, nadstropna hiša pred prezidavo leta 1991 (foto: Silvester Gaberšček)

tega projekta, ki ga financira Republika, so stekla pripravljala dela, tako da je že izdelana potrebna dokumentacija 10-ih objektov. Hkrati je v tem času stekla gradnja krožne ceste v Stražišču pri Kranju, tako da je bila nujna odstranitev lesene sitarske hiše. Glede na predhodne dogovore z upravo Brda je bila hiša deponirana v bližini "Sitarke" št. 1 znotraj kompleksa Brdo.

V zvezi z istim dogovorom je bil predviden prenos "mežnarije" iz Srednje Bele pri Preddvoru, ter postavitvijo – prenosom mlina in žage v bližini elektrarne. S tem bi bil zaključen mini skansen, ki bi se vključil v dosedanjo dejavnost in ponudbo protokolarnega podjetja Brdo.

Stališče in predlog stroke je, da bi v okviru kompleksa Brdo na cca 20 ha nastal regionalni skansen za Gorenjsko. Vključil bi območje, ki je bilo že doslej predvideno za skansen in greben v smeri naselja Srednja Bela vse do ograje. Po drugi varianti pa bi se razširil še proti vzhodu do t.i. Kardeljeve kočice na Beli, kjer bi se predstavila plansarska arhitektura.

Skansen bi deloval po vzoru evropskih skansnov. Poleg spomeniške in pedagoške namembnosti bi imel predvsem turistično funkcijo, ki bi jo popestrila raznotera dejavnost avtohtone obrti in folklorne.

Delovanje skansena je možno urediti avtonomno s posebnim vhodom iz naselja Sr. Bele; glede na program, zasedenost in dejavnost v preostalem kompleksu Brdo; vendar v skupnem gospodarskem in lastninskem okviru, tako da bi tekla

tudi notranja komunikacija za obiskovalce "historičnega" dela.

Za lokacijo muzeja na prostem znotraj kompleksa Brdo je predviden greben, ki se nad sedanjim "skansnom" nadaljuje proti vasi Srednja Bela. Grebenasti teritorij je poraščen z redkim borovim gozdom in je primeren za lokacijo gručaste vasi z osrednjim vaškim prostorom t.j. vaškim koritom in znamenjem. Med "skansensko vasjo" in naseljem Srednja Bela je večji travnik, vendar bi celota vizuelno delovala kot nadaljevanje naselja z vaško cerkvijo v Srednji Beli ter naravno alpsko kuliso s Storžičem v ozadju. Glavni dostop za javnost naj bi bil iz vasi Srednja Bela, za manjše skupine – obiskovalce kompleksa Brdo, pa bi bila možna tudi notranja komunikacija. Na arealu cca 12 ha, ki predstavlja prvi del Muzeja na prostem, bi bila predstavljena gručasta vas sestavljena iz lesene in polzidane gorenjske arhitekture. V preteklih letih je bil pripravljen seznam objektov, primernih za prenos. Seveda izbor ni več tako pester kot pred desetletji, saj je večina zaščitenih hiš iz Orlovega seznama že propadla in tako so najboljši primeri izginiti. Iz priloženega seznama je razvidno poreklo, lastnina in časovna možnost odkupa in prenosa posameznih objektov. Ob že predstavljeni sitarski hiši na platoju ob jezeru bi se v glavnem upošteval načrt – koncept dr. Petra Fistra s korekcijo, da se namesto gospodarskega poslopja postavi še eno sitarsko hišo iz Stražišča. Spodnji del pomola bi tako predstavljal kajžarski del naselja z obrtniško dejavnostjo.

Ob izlivu potoka v bližnje jezero pa je pri-

merna lokacija za obrti, povezane z vodno silo: mlin, žaga, kovačija.

Travnati pomol naj bi se po Fistrovih projektih zapolnil s pomožnimi objekti: svinjak, kokošnjak, 'gartelc', čebelnjak, sušilnica za sadje, manjši toplar, njiva in manjši nasad starega sadnega drevja.

Ob samem vходу na prostor sedanjega "skanska" je primerna lokacija kajžarske hiše – "mežnarije" iz Srednje Bele. V drugem arealu na cca 10 ha SV od prvega je v II. fazi predvidena lokacija večje "kmetije v celku". Na strmem pobočju pod kočo na Belci pa je primerna lokacija plansarske arhitekture.

SEZNAM OBJEKTOV:

- "Tomaškova" domačija iz naselja Hribi št. 1 nad Trojanami (Domžale). Domačija (stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, toplar in dvojna kašča) je v celoti na razpolago za prenos. Lastnica se strinja z odkupom. Objekti so v razmeroma dobro ohranjenem stanju in so že v življenjski funkciji.
- "Pri Pengre" v Žejah št. 4 pri Gorjuši (Domžale). Domačija (stanovanjska hiša, hlev, svinjak, toplar je bil pred kratkim sežgan). Hiša je še naseljena, vendar je predhodno potrebno rešiti socialni problem. Odkup je možen.
- "Sicarjeva" sitarska hiša iz Stražišča – Tomičeva 50, Kranj (Kranj). Odkup hiše, plačilo izmere in prevoza na novo lokacijo je zagotovilo cestno podjetje. V 50-ih letih je bila hiša deloma obnovljena, rekonstrukcija prvotnega stanja ni vprašljiva. Hiša je že deponirana na Brdu.
- "Čurgova" stara hiša v Bistričici št. 1 pri Stahovici (Kamnik). Še v celoti z notranjo opremo ohranjena lesena hiša. Lastnik se strinja s prodajo. Prenos je možen.
- "Pri Luku", Gorica št. 2 Moravče (Domžale). Strnjen leseni dom. Hiša je še naseljena. V kratkem je predvideno rušenje zaradi širitve ceste. Nadomestna gradnja je že izvedena. Lastnik se strinja s prenosom.
- "Uštinčeva" kajža, Vrhpolje št. 25 pri Moravčah (Domžale). Delno obnovljena in še v uporabi. Lastnik se strinja z odkupom.
- "Korlnovo" gospodarsko poslopje iz Vrhpolja pri Moravčah (Domžale). Objekt je bil odkupljen, strokovno demontiran in začasno deponiran v gradu Krumperk (čaka na ponovno postavitvev).
- "Pri Lesjak" v Sp. Dolah pri Moravčah (Domžale). Že več let opuščena domačija. Lastniki živijo v Ljubljani. Objekt je razmeroma dobro ohranjen in še možen za prenos.
- "Udomkova kašča" v Črnem vrhu št. 6 nad Špitaličem (Kamnik). Enkrat že prenesena, dobro ohranjena kašča, je na razpolago za prenos.
- "Pri Primež", Zg. Panovče št. 23 (Kamnik). Vrhlevna hiška, razmeroma dobro ohranjena. Na istem mestu je predvidena nadomestna gradnja.
- "Kašča" iz Stiške vasi št. 17, Cerklje (Kranj). Deloma razpadajoča lesena ometana kašča s freskami, še zanimiva za prenos.
- "Mežnarija" v Sr. Bitnjah (Kranj). Objekt je pol zidan, pol lesen, dobro ohranjen. Lastnik ž.u. Stražišče je pripravljen objekt prodati.
- "Skominčeva hiša" V Koprivniku št. 32 Srednja vas v Bohinju (Radovljica). Stegnjen bohinjski dom v dobrem stanju. Hiša je opuščena dve leti. Lastnik se strinja z odkupom.
- "Hribarjeva hiša", Koprivnik št. 13, Srednja vas v Bohinju (Radovljica). Lastnik bo na istem mestu gradil nadomestno hišo. Obstoječa hiša je v notranjosti dodobra preurejena. Morebitni odkup in prenos bo potrebno še ovrednotiti in dogovoriti.
- "Štrekmanova kajža", Voglje, Pot na ozare št. 15, Šenčur (Kranj). Opuščena lesena nekoč dvojna kašča. Deloma še opremljena. Lastnik živi v Nemčiji.
- "Nadstropna" hiša, Grad št. 21, Cerklje (Kranj). Opuščena, še dobro ohranjena pol zidana hiša v pritličju. Lastnik namerava graditi nadomestno hišo.
- "Marinčkova" domačija v Zg. Beli št. 35, Preddvor (Kranj). Za monumentalno domačijo stegnjenega tipa že obstaja nadomestna gradnja. Z lastnikom je potreben dogovor o odkupu. Stanovanjski del hiše ima še avtentično notranjo opremo. V bližini hiše je dobro ohranjen tipični lesen čebelnjak.
- "Mežnarija" Sr. Bela št. 25, Preddvor (Kranj). Dobro ohranjena lesena hiša s hlevom v podaljšku. Predvidena je nadomestna gradnja. Lastnik je pripravljen za odkup domačije. Demontaža je predvidena v letu 1992.
- Za upravno stavbo z gostinskimi lokalom je možna rekonstrukcija "Glasove" domačije iz Velikega Jelnika v Črnem Grabnu (Domžale). Za omenjeno reprezentančno domačijo – eden redkih lesenih slovenskih kmečkih dvorcev, je bila pred rušenjem izdelana natančna arhitektonska dokumentacija.

Leta 1991 je na jasi ob sitarski oziroma "Titovi" hiši steklo pripravljeno delo za postavitvev še druge sitarske – po domače "Sicarjeve" hiše iz Stražišča, ki je bila po vseh predpisih razstavljena in prenesena. Z istim namenom sta bili razstavljene

in začasno skladiščeni še "Mežnarija" iz Srednje Bele št. 26 in "Korlnovo" gospodarsko poslopje iz Vrhpolja pri Moravčah. Z lastniki preostalih v zgornjem seznamu navedenih in za muzej predvidenih stavb so potekali pogovori o odškodnini za posamezne stavbe in možnih časovnih rokih za njihovo prestavitvev.

Odhod enega izmed nosilcev tega projekta na drugo delovno mesto, urejanje potrebnih zemljiško knjižnih zadev in še nekaj nepredvidenih okoliščin je povzročilo zastoj začelih del. Takratno vodstvo protokolarnih objektov je izkazalo veliko razumevanja in podpore, saj je nekaj časa samo vzpodbujalo pristojno stroko, da bi z deli nadaljevali.

Danes lahko z žalostjo ugotovimo, kako resnično bridko je bilo opozorilo dr. Oskarja Moserja, enega največjih evropskih strokovnjakov za stavbno dediščino, ki je na predavanju v Kranju poudaril: "Pri realiziranju in upravljanju teh muzejev se seveda pojavijo tudi znanstveno-strokovne, materialne in organizacijske zahteve ter konservatorski problemi, na katere bi rad opozoril vse tiste, ki imajo v načrtu muzej na prostem, ker čutim to kot svojo dolžnost. Kot na splošno pri muzejskih projektih, je velikokrat spregledano, da je človek odločilen za muzej, t.j. človek, ki ustvarja, razstavlja in oskrbuje. Kjer ni človeka, ki je s srcem in razumom pri stvari, tam bosta tudi najlepši muzejski projekt in celota neuspešna in ne bosta preživela. Vsi evropski muzeji na prostem, kar jih poznam, se imajo zahvaliti za svoj obstoj in uspeh prav pionirskemu delu svojih ustvarjalcev; kjer pa so kot upravitelji uradniki, stvar ne funkcioniira."³

Vsaka hiša potrebuje gospodarja s srcem, sicer začne umirati, tudi če stoji na muzejskem dvorišču. Na žalost se je v polpreteklosti to dejstvo izkazalo resnično na mnogih primerih. Le če ima tako hišo nekdo "rad", kar pomeni, da mora imeti zagotovljeno določeno namembnost in s tem življenje, bo ostala, sicer obstaja velika nevarnost, da ne preživi.

Nekdanji "Nacionalni program mreže muzejev na prostem v Sloveniji", ki je imel v državnem proračunu celo svojo postavko, je bil uresničen v zelo skromnem obsegu. Nanj spominjajo: Muzej na prostem Rogatec, ki je lokalnega značaja; prav tako lokalnega pomena je sicer prikupen Muzej na prostem ob Kartuziji Pleterje ter Solinarski muzej in situ v Sečovljah. Za vse tri je značilno, da se čisto po nekem naključju nahajajo v neposredni bližini državne meje s Hrvaško in so sled tega postali neposredno državnega in ne več samo krajevnega pomena. Načrtovani pokrajinski muzej na prostem, ki bi predstavljal ljudsko arhitekturo vse Štajerske v Račjem dvoru pri Mariboru, in

Gorenjski na Brdu pri Kranju sta ostala le na papirju kot dokument nekega obdobja.

Slovenska krajina je prepoznavna s tisoč gradovi in graščinami in s skoraj tri tisoč cerkvami in cerkvicami, izginjajočimi kozolci. V zadnjih letih pa vse bolj s transvenzalo več kot 20 domačij – rojstnih hiš pomembnih Slovencev, ki so s svojo opremo hkrati spomeniki ljudskega stavbarstva in nekdanjega življenja.

Predvsem gre konservatorjem etnologom, zaposlenim po enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, pripisati veliko zaslugo, da se je na celotnem slovenskem ozemlju obnovilo in v svojem izvornem okolju ohranilo tolikšno število spomenikov ljudskega stavbarstva "in situ", kot velevajo načela "Beneške listine" iz leta 1964: "Spomenik ne sme biti ločen od preteklosti, katere priča je, ne od ambienta, v katerem se nahaja. Prenos celega spomenika ali njegovega dela se lahko upraviči samo tedaj, ko to zahteva njegova ohranitev ali kadar je to opravičeno z vzroki nacionalnega ali internacionalnega pomena". Na širokem pasu alpskega in predalpskega hribovja med Trojanami in Vršičem, t.j. področju, ki ga pokriva Kranjska enota Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov, je "in situ" muzejsko predstavljenih zgledno število spomenikov ljudskega stavbarstva:

- Matjaževa ali Budnarjeva domačija v Zg. Palovčah št. 5, občina Kamnik;
- Korbarjeva hiša, Tunjice 40, občina Kamnik;
- Preskarjev stan na Veliki planini, občina Kamnik;
- Jenkova kasarna na Jezerskem, občina Jezersko;
- Kurnikova hiša v Trziču, občina Trzič;
- Jamensnikova domačija v Dolžanovi soteski, občina Trzič;
- Prešernova rojstna hiša v Vrbi, občina Žirovnica;
- Finžgarjeva rojstna hiša v Doslovčah, občina Žirovnica;
- Liznjakova hiša v Kranjski gori, občina Kranjska gora;
- Pocarjeva hiša v Zg. Radovni 25, občina Kranjska gora;
- Pšjakova žaga in mlin v Zg. Radovni, občina Kranjska gora;
- Oplenova hiša v Studorju 16, občina Bohinj;
- Vigenc – Vice v Kropi, občina Radovljica;
- "Slovanska peč" nad Kropo, občina Radovljica.

Če se k naštetim doda še seznam obnovljenih in "in situ" prezentiranih hiš za preostala območja Slovenije in če pomislimo še na množico različnih poslopij v vaških, trških in mestnih jedrih in posameznih zgradb z ohranjenimi slogovnimi značilnostmi, potem je možno nekoliko poenostavljeno ugotoviti, da kljub temu, da Slovenci ne premoremo večjega in slovečega "Muzeja na

³ Moser, Naloge in problemi narodopisnih muzejev na prostem, str. 44-47.

prostem", kot so to Stibung pri Gradcu, Sant Andrea pri Budimpešti, Rožnav pod Radhošem na Moravskem ali Ballemburg v Švici in mnogi drugi "skansni" po vsej Evropi, premoremo po vsem slovenskem ozemlju veliko posameznih, vestno obnovljenih in strokovno prezentiranih spomeniško pomembnih in povednih stavb, ki gradijo "namišljen skansen" nad celotnem državnim ozemljem in tako dostojno predstavljajo tisti "obraz domovine", ki so ga ustvarjali naši pradedje in oblikovali naši očetje.

V času razvpite "globalizirane vasi", kot označujemo sodobni svet, sta skrb za vrednotenje in ohranjanje tudi tovrstne kulturne dediščine še toliko bolj pomembni, saj v nasprotnem primeru preti nevarnost, da zanamci ne bodo vedeli, od kod in kje so bili doma.

LITERATURA

- Baš, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju : izbrani etnološki spisi*. Ljubljana : Slovenska Matica, 1984.
- Delak Koželj, Zvezda: Izhodišča za načrtovanje, izvedbo in delovanje projekta Mreža regionalnih muzejev na prostem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 41, 2001, št. 3-4, str. 6-8.
- Delak Koželj, Zvezda: Novosti pri oblikovanju muzejev na prostem v republiki Sloveniji. *Varstvo spomenikov*, 33, 1991, str. 111-113.
- Gaberšček, Silvester: Das Slowenische Freilichtmuseum bei Schloss Krumperk. *14. Tagung des Verbandes Europaischer Freilichtmussen*. Rožnav/Rathošem 1990, str. 124-127.
- Gaberšček, Silvester: Muzej na prostem na Brdu pri Kranju. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 29-34.
- Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3.
- Keršič, Irena, Delak Koželj, Zvezda, Gaberšček, Silvester, Hafner, Aleš: Muzeji na prostem v Sloveniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 56-58.
- Ložar, Rajko: Kmečki dom in kmečka hiša. *Narodopisje Slovencev*. Ljubljana : Klas, 1944 str. 62-98.
- Moser, Oskar: Naloge in problemi narodopisnih muzejev na prostem : na kratko predstavljeni na primeru koroškega muzeja na prostem pri Gospe Sveti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3, str. 44-47.
- Orel, Boris: Problematika varstva etnoloških spomenikov v Sloveniji. *Slovenski etnograf*, 3, 1954 št. 6-7, str. 11-34.

Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah : stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine : zbornik = Die Sennhütten in den Ostalpen : die Bautypologie und der Schutz der Sennhütten : Sammelband (ur. Tone Cevc). Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995.

Posvet o mreži muzejev na prostem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 32, 1992, št. 3.

Sedej, Ivan: Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem. Ljubljana : Prešernova družba, 1989.

Vilko Novak: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1960.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Zur Erinnerung an das Freilichtmuseum in Brdo bei Kranj

Bereits seit den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts wurde die Idee von der Errichtung eines slowenischen Freilichtmuseums erwogen. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Diskussion über Gründe, Möglichkeiten und eventuelle Standorte eines solchen Museums wiederholt entfacht. Allmählich setzte sich die Überzeugung durch, dass es einen großen Unterschied zwischen der alpinen, der zentralslowenischen, der mediterranen und der pannonischen Bautypologie gebe und dass es daher besser sei, den Bau von regionalen Freilichtmuseen ins Auge zu fassen. Nach der Erlangung der slowenischen Unabhängigkeit und den vorangegangenen politischen Veränderungen der Transformationszeit eröffnete sich die Möglichkeit eines Freilichtmuseums in Brdo bei Kranj innerhalb des Protokollobjekts, wo bereits zu Beginn der achtziger Jahre ein Siebmacherhaus errichtet worden war. Im Jahr 2003 wurde der für diese Tätigkeit vorgesehene Standort für andere Zwecke bestimmt. Aus diesem Grunde ist der vorliegende Beitrag jenen Holzbauten des Gebiets Gorenjska gewidmet, die für das Freilichtmuseum von Gorenjska vorgesehen waren.